

М.М. Заброцький,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Житомирський інститут післядипломної педагогічної освіти)

ІВАН ОГІЄНКО ТА ПРОБЛЕМИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті обґрунтовується перспективність розуміння духовності як сутнісного атрибуту людини, її екзистенційної сутності, а педагогічна позиція розглядається як конкретне виявлення трансцендентної позиції вчителя, у якій концентровано виявляється його духовна сутність.

Осмилення філософських поглядів видатного українського мислителя про душу, її життя і "функціональність" із божою та людською природою у контексті тих ідей, що обговорюються в сучасній педагогічній психології, є актуальною задачею.

У творах Івані Огієнка обґрунтовується думка про те, що складність і багатомірність світу зумовлює багатомірність душі людини (він пише про душу як "Божу подобу", про триєдність "віру-душу-волю", двоєдність "душу-серце", відносність поняття "душа-тіло" тощо). Християнство, на думку мислителя, настоєє на тому, що людина являє собою органічне поєднання вічного і земного, "душі, духа і тіла", а єдність процесів "обоження" та "боговтілення" зумовлює багатозначність та багатомірність людської душі.

Ці та подібні роздуми видаються особливо актуальними у наш час, коли катастрофічність екстравертованого характеру розвитку індустріальної цивілізації, її домінуюча спрямованість на пізнання та використання передусім сил природи з метою задоволення постійно зростаючих потреб та реалізації усе більш карколомних проєктів стає вочевидь зрозумілою, що і зумовлює пробудження інтересу до проблем духовності людини та суспільства.

Аналіз численних наукових та публіцистичних робіт з розглядуваної проблеми дає підстави для висновку про відсутність на сьогодні цілісного уявлення про духовність людини, яке б враховувало раціональні та чуттєво-емоційні компоненти свідомості, сферу підсвідомого, волю, результати теоретичного мислення, інтуїтивного прозріння тощо. У значній частині публікацій термін "духовний" вживається як епітет для характеристики певного виду діяльності або сфери суспільного життя (духовна культура, духовний світ, духовний розвиток, духовні потреби тощо), при цьому специфіка "духовного" визначається шляхом його протиставлення "матеріальному". Узагальнюючи наявні спроби з'ясувати сутність та специфіку духовності людини, співвідношення традиційних (народних та релігійних) та сучасних наукових уявлень про людину можна представити так: тіло (плоть) - фізичне тіло, імунна система, біоенергетика людини; душа - емоційно-чуттєва сфера, інтелектуальна сфера, творча обдарованість, геніальність; дух - ціннісна (аксіологічна) сфера, смислова сфера.

На наш погляд, перспективною може стати спроба осмилення духовності як одного із сутнісних атрибутів людини, що і має, фактично, місце у філософській спадщині Івана Огієнка. Зішлюся також на міркування С. Л. Рубінштейна, який підкреслював, що свідомість людини перетворюється у самосвідомість світу; світ усвідомлює себе через людину. Наведу і думку Е. Фромма про духовну сутність людини як про життя, що усвідомлює саме себе.

Для науки ХХ століття взагалі характерна тенденція до переосмилення найбільш фундаментальних філософських та наукових понять, що зумовлено накопиченням все більшого числа фактів, що не отримують задовільного пояснення на основі логічного позитивізму, обґрунтованого декартовим вченням про існування двох (матеріальної та духовної) субстанцій. Для такого пояснення доцільно скористатися концепцією Спінози, що ґрунтується на гіпотезі про єдину субстанцію, яка проявляється і на субстанційному, ноуменальному і на субстрактному, феноменальному рівнях, на визнанні існування фундаментального рівня буття у вигляді неречовинної системи континуального типу.

В аспекті проблеми, яку ми розглядаємо, з цієї тези витікає, що наше мислення може являти собою не лише дії з перцептивною інформацією у дискретній, знаковій формі, існує й ієрархічно більш високий рівень мислення, який є "підключенням" людини до мікрогравітаційних вібрацій просторово-часового континууму (інформаційного поля). У останньому випадку фізична структура мозку та психофізіологічні процеси не формують психічний акт, не породжують мислення, а лише відображають розгортання психічного акту, який відбувається в області більш високої мірності. Мозок при цьому виступає як найбільш важливий блок у системі оперування інформацією, а структурою, функціонування якої безпосередньо приводить до появи думки, психічного образу, виступає польова формація біосистеми, тобто найбільш глибокий структурний рівень у складній ієрархічній системі існуючих рівнів в організмі, який є водночас і вираженням єдиної всесвітньої субстанції.

Ці загальні положення можуть послужити базою для побудови певного уявлення, зрозуміло, вкрай спрощеного і схематичного, про будову внутрішнього світу людини, з розрізненням таких областей: поля свідомості, яке розуміється як безпосередньо усвідомлювана частина особистості, неперервний потік відчуттів, образів, думок, почуттів, бажань і прагнень, які доступні нашому спостереженню, аналізу та оцінці; центром поля свідомості є наше "я", краплина чистої самосвідомості, нетотожна мінливому змісту свідомості; поля неусвідомленого, у якому можна виділити, по-перше, основні прагнення і примітивні спонукання, найпростіші форми психічної діяльності, що управляють організмом, а також різноманітні фобії, комплекси, манії тощо; по-друге, психічні елементи, подібні аналогічним з поля свідомості, які легко міняються з ними місцями; по-третє, вищі форми почуттів, інтуїції, натхнення тощо ("надсвідомість"); поля колективного несвідомого, яке зберігає і передає людині загальну психологічну спадщину людства. Наше свідоме "я" у більшості випадків занурене у неперервний потік змістів свідомості, воно "зникає", коли ми засинаємо, знаходимося під дією наркозу чи непри-

томні, і знову "появляється", коли ми приходимо до тями. Усе це примушує припустити, що за цим свідомим "я" є якийсь постійний центр, з якого воно "повертається" у поле свідомості, тобто допустити існування справжнього "Я" (внутрішнього, духовного, трансцендентного за межі свідомості та розуму). Існування такого "Я" завжди цікавило філософію, науку, мистецтво та релігію. Зрозуміло, що трактування цього феномену суттєво відмінне у науковців (вони не вбачають у ньому нічого містичного) і, приміром, у релігійних мислителів (вони відхиляють як неможливу саму спробу редукувати трансцендентальні поняття до наукових), але є і спільне: визнання існування джерела мудрості і знань; трансценденція його за межі свідомості людини; підкреслення його доступності для людини у безпосередньому досвіді.

Розмірковуючи над локалізацією такого "Я", можна погодитися з тими авторами, що відносять його до субстанційного, ноуменального рівня буття. К. Юнг, приміром, описує "Я" як певний конструкт для вираження сутності, що не піддається пізнанню, яку ми не можемо вловити і зафіксувати як таку, оскільки вона, за визначенням, знаходиться за межами нашого розуміння. Рівною мірою її можна назвати "Богом у нас". Витоки всього нашого психічного життя укорінені у цій сутності, і найвища і кінцева мета людини полягає, мабуть, у тому, щоб прагнути до неї.

Усі форми психічної діяльності людини, пов'язані з відображенням змістів цього рівня, можна об'єднати під загальним поняттям "духовний розвиток". Тут зникають межі між відчуттям себе, іншої людини, оточуючого світу, все відчувається Єдиним. Це може бути досягнуто, коли ми захоплені творчим процесом, занурені у молитву чи медитацію, відчуваємо єдність з природою чи переживаємо почуття кохання.

Йдеться про таке. Усе дійсно людяне в людині не самочинне, а обумовлене. Однак власне людяним воно стає лише тоді і постільки, коли і оскільки людина долає власну обумовленість, піднімається над нею, трансцендентує її. У кожний момент свого життя людина протистоїть світу, займає певну позицію як щодо свого природного і соціального оточення, зовнішнього середовища, так і до власного вітального психофізичного внутрішнього світу, внутрішнього середовища (В. Франкл). Можливість займати таку позицію, здійснювати інтегральне, властиве лише цій позиції ставлення до різних проявів свого життя, є вираженням духовної сутності людини. Духовність, таким чином, є екзистенційною характеристикою людини, тим сутнісним атрибутом, який надає людині відчуття власної цілісності, інтегрованості. Це особлива якість нашої взаємодії з іншими людьми, трансцендентне обґрунтування такої істинної взаємодії, яка потенційно можлива, однак не завжди реальна, виявлена в бутті (у цьому випадку вона відображається нашою свідомістю як туга за істинним буттям, за співбуттям з іншими людьми, за собою істинним). Духовне в людині зосереджується, концентрується у вигляді трансцендентної позиції. Не займаючи її, людина відмовляється від власної сутності, живе не своїм, а чужим життям. У цьому випадку в її психологічному просторі місце духовності як виявлення людської сутності займає переживання енергетичного потенціалу, спрямованого на досягнення певного результату. Людина заперечує власне тілесне ("я так хочу"), соціальне ("мені все дозволено") і психічне ("можу в собі подавити"), не створюючи взамін нічого якісно (позитивно) нового.

Екзистенційний вакуум, породжений фрустрацією потреби людини у трансцендентному переживанні, унеможливує досягнення нею інтегрованості власної психічної реальності. Остання розпадається на випадкові деталі, не ув'язані між собою модальності (групи якостей, об'єднаних між собою певною ознакою). Утворюється порожнеча, у якій єдино реальними стають лише організмичні, індивідні властивості людини. У ставленні до життя починає домінувати нігілізм, набуваючи усе більш руйнівного характеру (взаємне відчуження членів сім'ї, недовіра, байдужість до страждань іншого, насильство, знущання над ним, – ось лише деякі приклади його виявлення на побутовому рівні). Переживання своєї енергії, сили замінює людині її цілісні сутнісні характеристики (духовність), виступаючи альтернативною формою самовиявлення. "Я-концепція" і "концепція Іншого" усе більш спрощуються, примітивізуються, втрачають свою глибину, а можливості впливу вичерпуються – аж до вбивства та самогубства.

Дезінтегрованість людської психіки виражається по-різному. Це і масова втрата людьми материнських та батьківських почуттів аж до повного руйнування емоційних та інтелектуальних зв'язків між поколіннями, і готовність до насильства як методу вирішення любих конфліктів, і дитяча проституція та злочинність... З іншого боку, це втрата людиною основи моральних переживань та вчинків – почуття власної гідності та честі; місце моралі все частіше займають групові норми поведінки, а сама людина оголошується предметом купівлі-продажу.

Трансцендентне переживання пов'язане із зустріччю з абсолютним, безмежним, неосяжним, що виходить за межі відчуттів людини. Людина пізнає абсолютне через символ (міф), саме символ робить абсолютне достатньо реальним для того, щоб можна було зайняти пов'язану з ним трансцендентну позицію. Людині потрібні такі міфи для досягнення трансцендентного переживання. Вони несуть у собі потужний заряд психічної енергії, наповнюють смислом людське життя, роблять людину сильною, спроможною винести будь-які випробовування.

Релігії, філософські системи, кращі досягнення митців, – усе це пошуки символів трансцендентного та форм його збереження, пошуки міфів, які мають надати людині відчуття власної цілісності та захищеності, впевненість, оптимізм. У той же час неозброєним оком видно, що вчорашні міфи уже втратили свою силу (важко повірити в те, що сучасна спроба повернення до міфів, вироблених християнством, у пострадянських країнах буде вдалою, з урахуванням досвіду європейських народів, які не менш гостро переживають сьогодні екзистенційну порожнечу).

У всьому світі падає авторитет наукового знання, стрімко зростає кількість різноманітних проповідників, екстрасенсів, чаклунів та відьом, які задовольняють потребу сучасної людини йти за ким завгодно і куди за-

вгодно, аби лише не здійснювати зусиль у русі до власної сутності, хоч чимось заповнити відсутність цілісності власного психічного простору.

Особливим проявом трансцендентної позиції є педагогічна позиція, оскільки в її основі лежить переживання рівня залежності людей один від одного. Переживання екзистенції іншої людини тут персоніфікується та співвідноситься з переживанням власної рівності (нерівності) з нею як момент прийняття рішення про вплив на нього, про дозволенисть такого впливу, яка обґрунтовується саме цими екзистенційними переживаннями.

По суті, займати педагогічну позицію стосовно когось – це приймати рішення про вплив на нього, вчити його через цей вплив доцільній поведінці, тобто ставати для цієї людини носієм мети, смислу життя.

В історії офіційної та народної педагогіки представлено ряд типів педагогічних позицій. Зупинимося лише на одній, що максимально відповідає задачам сьогоденної педагогічної практики. Її сутність можна виразити словами: "Давай разом подумаємо, що слід зробити". Принципова особливість цієї педагогічної позиції полягає у відображенні концепції життя, відповідно до якої і педагог, і дитина є живими носіями власної сутності. Внаслідок цього ситуація їх взаємодії стає потенційно трансцендентною, нескінченною, час стає фактором усвідомлення руху до цієї нескінченності, а сама взаємодія набуває форми втілення людської сутності.

Педагог і дитина у цій позиції пов'язані взаємною орієнтацією на сутнісні якості один одного. Зрозуміло, що це вимагає від них постійних зусиль по утриманню сутнісних характеристик (як власних, так і іншої людини). Внаслідок цього рефлексія стає необхідністю, особистісна позиція – природною і невимушеною, вплив іншого не розцінюється як прояв сили; а згода, співробітництво є логічним наслідком взаємодії; прийняття рішення – вираженням власної екзистенції, нехай у побутовій формі, але остання і є природною в даний момент життя.

Учасники педагогічної взаємодії не лише рівнозначні, вони ще й рівні самі собі. Вони не втрачають свого "Я", а утверджують його різноманітність та ідентичність власній екзистенції. По-іншому, взаємодія не деформує людей, а приносить їм нові, більш глибокі переживання власної сутності.

Така педагогічна позиція є вираженням екзистенційно-антропологічної концепції життя, необхідність утвердження якої на початку ХХІ століття стало звичною риторикою. Вона, фактично, обґрунтовувалася Іваном Огієнко ще у середині минулого століття.

Матеріал надійшов до редакції 21.11.2001 р.

Заброцкий М.М. Иван Огиенко и проблемы педагогической психологи.

В статье обосновывается перспективность понимания духовности как сущностного атрибута человека, его экзистенциальной сущности, а педагогическая позиция рассматривается как частное выражение трансцендентной позиции учителя, концентрированно выражающей его духовную сущность.

Zabrotskyy M. M. I.Ogiyenko and problems of pedagogical psychology.

The perspective of understanding the spirituality as essential attribute of a person, his existential essence is substantiated; the pedagogical position as the peculiar position of a teacher, which reflects his spiritual essence is analysed.